

ÜZEYİR HACİBEYOV'UN "ARŞIN MAL ALAN" OPERETİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Doç. Dr. Tülün MALKOÇ*

ÖZ

Bu araştırmanın amacı Üzeyir Hacıbeyov'un müzisyen kimliğini ele alarak, birçok ülkede temsil edilen "Arşin Mal Alan" komik operetinin incelenmesidir. "Arşin Mal Alan" opereti ve Hacıbeyov'un kimliğine ait bilgileri toplayarak yeniden gündeme getirmek, Türk dünyası için değerli olan hala popülerliğini sürdüren bu eserin gelecek kuşaklara aktarılması amaçlanmaktadır. Operet'in özünde Azerbaycan toplumunun yapısı, kadın hakları ve özgürlüğü işlenmiştir. Bu eserin, İslam'ı ve İslam geleneklerini eleştirdiğini düşünenlerin yanı sıra kadınların özgürleşmesine yardımcı olması anlamında İslam ülkelerinde de çok popüler olması önemli bir gerçektir. Sahne aracılığıyla eskimiş gelenek ve göreneklere göz önüne sermeye devam ederken modern yapının gerekliliği de ortaya çıkmıştır. Bestecinin pozitif düşünce içinde oyunu yazdığı, eski feodal tüccar dünyasının perde arkasında kaldığı görülmüştür. Hacıbeyov, 20. yüzyıl Azerbaycan müziğini kendi halk ezgilerini önemseyerek, evrensel normlarla iç içe sentezleyerek, batı müziği armonisi ile birleştirerek Azerbaycan çağdaş müziğini oluşturmuştur. Azerbaycan müziğinin pek çok üslup özelliklerini estetik esaslarını belirlemiş ve geliştirmiştir. Üzeyir Hacıbeyli'nin "Arşin Mal Alan" opereti Azerbaycan'da kültürel ve sosyal değişim hareketlerinin hızlandığı bir dönemde kaleme alınmış ve bu yenileşme çabalarına bir katkı olarak sahneye konulmuştur.

Eser, 20. y.y başlarındaki Azerbaycan halkının yaşantısından bir kesit ifade etmektedir. Eserdeki karakterler, hayatın içinden seçilmiştir dolayısıyla o dönemin sosyal, kültürel yaşantısını sunmaktadır. Yapılan araştırmada dönemin şartlarına göre yazılan operetin günümüzde de önemini koruduğu bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üzeyir Hacıbeyov, Azerbaycan Operası, Arşin Mal Alan, Halk şarkıları, Muğam, Lirik komedi

AN ANALYSIS OF UZEYİR HAJIBEYOV'S "ARSHIN MAL ALAN"

ABSTRACT

This study aims to examine Uzeyir Hajibeyov's comic operetta "Arshin Mal Alan", staged in many countries around the world, by addressing the musical identity of its author. It is also aimed to rediscuss this operetta based on Hajibeyov's identity, as well as to transfer this valuable work, the popularity of which is still high in the Turkic world, to the next generations. The operetta essentially covers the structure of Azerbaijani society, as well as women's rights and freedom. This work, which has been very popular in Islamic countries, is thought to criticize Islam and Islamic traditions and it is a fact that this operetta helped the liberalization of women in these countries. Arshin Mal Alan exposes on the stage the obsolescence of the dominant customs and traditions and reveals the necessity of a modern social structure. It has been observed that the composer wrote the operetta with a positive approach and disapproved of the old feudal merchant order. Hajibeyov synthesized contemporary Azerbaijani music by combining the 20th-century Azerbaijani music with folk melodies, to which he attached great prominence, universal musical norms, and Western harmony. Hajibeyov came up with and developed most of the style and aesthetic characteristics of Azerbaijani music. Üzeyir Hacıbeyli's operetta called "Arşin Mal Alan" was written at a time when cultural and social change movements were accelerating in Azerbaijan, and it was staged as a contribution to these innovation efforts.

* Marmara Üniversitesi/Atatürk Eğitim Fakültesi/Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü/Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, tmalkoc@marmara.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-4276-8574

The work expresses a section of the life of the Azerbaijani people at the beginning of the 20th century. The characters of operetta are chosen from life in the work, so it presents the social and cultural life of that period. In the research, it is known that the operetta, which was written according to the conditions of the period, maintains its importance today.

Keywords: Uzeyir Hajibeyov, Azerbaijani Opera, Arshin Mal Alan, Folk songs, Mugham, Lyrical comedy

Giriş

Azerbaycan kültürüne tiyatro tarihi açısından baktığımızda, üç farklı dönemden bahsetmek mümkündür: Başlangıçtan 1920'ye kadar olan, yerli tiyatro kültürünün ortaya çıktığı dönem, 1920'den 1990'a kadar olan, Sovyet kültürünün yerleştiği dönem ve 1990'dan bugüne kadar olan, yeni bir başlangıcın yapıldığı ve farklı yaklaşımların sentezlenmeye çalışıldığı dönem. Azerbaycan'da 1900 yılı sonrasında kültürü evrensel boyuta taşıyan yazarlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yazarlardan en önde gelenleri Abdurrahim Bey Hakverdiyev (1870-1933), Neriman Nerimanov (1870-1925), Celil Memmedkuluzade (1866-1931) ve besteci ve oyun yazarı Üzeyir Hacıbeyov (1885-1948) dur. 1906 yılından itibaren tovarışestva (arkadaşlık grubu) olarak bilinen oyuncu grupları bir araya gelmeye başlamıştır. Bu performans toplulukları, çeşitli eğitim toplulukları aracılığıyla giderek daha profesyonel bir şekilde faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu arada klasik Azeri muğam performansları söz konusu olup ve kökeni yüzyıllar öncesine dayanan bir gelenek olan ulusal şarkı resitalleri de Azerbaycan'da vardı (Badalov 2016: 80-81).

19. yüzyılın başlarında Azerbaycan kültürü incelendiğinde, Karabağın Şuşa şehrinde ünlü Azerbaycan şairi Hurşid Banu Natavan'ın önderliği ile "meclisi-üns" adlı edebi meclisin 1872'de faaliyet gösterdiği görülmektedir. Meclisin amacı Nizami, Fuzuli, Fagif ve başka Azerbaycan şairlerinin eserlerini halk arasında yaygınlaştırmaktır. Bu meclisler müzik eşliğinde yapılırdı. Karabağ'ın Şuşa şehrinde ilk olarak, tiyatrolaştırılmış müzikalin sahneye konulması Azerbaycan'ın müzikli tiyatro tarihinde büyük rol oynamıştır.

Bu sahne eseri Fuzuli'nin gazelleri esasında makamların okunmasından ibaret olup, sahnenin edebi tertibatına uygun fonunda gösterilmiştir. 1897 yılında Şuşa'da makam müziği esasında Hagverdiyev'in hazırladığı Fuzuli'nin "Leyli ve Mecnun" eserinden "Mecnun Leyli'nin Mezarı Başında" müzikli sahnesi konulur. Bu eserde Cabbar Garyagdı'nın Mecnun rolünü üslendiği sahnenin korosunda 13 yaşındaki Ü. Hacıbeyov da yer alır. Bu eserden etkilenen Ü. Hacıbeyov, daha sonralar ise 1907 yılında "Leyla ve Mecnun" operasını yazmış ve 1908 yılında Tagiyev tiyatrosunda ilk seslendirilişini gerçekleştirmiştir (Cafer Ahmedli 2015:140).

1908 yılında profesyonel Azeri müzik tiyatrosu tarihi, ilk yerli opera olan Hacıbeyov'un "Leyla ile Mecnun" adlı eserinin sahnelenmesi ile başlayıp, "Şeyh Sinan", "Rüstem ile Zöhreb", "Şah Abbas ve Hurşid Banu" ve "Aslı ile Kerem" isimli operaların yanında "Karı ile Koca", "O Olmazsa Bu Olsun" ve "Arşın Mal Alan" adlı müzikal komediler ile zenginleşmiştir (Allahverdiyeva 2018: 554-557).

Azerbaycan'ın ulusal opera tarihini başlatan Hacıbeyov, Leyla ile Mecnun operası ile onu takip eden birçok eserin yönünü belirlemiştir. Örneğin Hacıbeyov, geleneksel Azeri modlarını, ezgilerini ve halk çalgılarını korumak için mücadele verenlerin başında geliyordu. 1920'lerin başında, geçmişin geleneksel müzikal

ifadelerine tutunmak isteyenler ile bunları tamamen bir kenara bırakıp Avrupa müziğini kucaklamak isteyenler arasında şiddetli bir entelektüel savaş vardı. Opera, Azerbaycan'da ilk kez 20. yüzyılda sahnelenmeye başladığında geleneksel Azeri müziği unsurlarının bir araya getirildiği bir tür olmuştur. Bakü'deki ilk opera gösterileri, o zamanlar günümüzün Müzikal Komedi Tiyatrosunun inşa edildiği yerde bulunan Tağıyev Tiyatrosunda sahnelenmiştir. Opera sanatındaki en büyük gelişmeler, Reinhold Glière'den "Şah-Senem", Müslüm Magomayev'den "Nergis" ve Üzeyir Hacıbeyov'dan "Köroğlu" gibi eserlerin yazıldığı 1930'lu yıllarda gerçekleşmiştir ve Azeri opera tarihi için bir dönüm noktası olmuştur (Rezayev 1997:70-71).

Manaf Süleymanov'un "İşittiklerim, Okuduklarım, Gördüklerim" eserinde, Tağıyev tiyatrosu- Azerbaycan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosunun yapılışı şöyledir. 1909 yılında Bakü'ye İtalyan bir diva (usta şarkıcı-yıldız solist) gelir. Gösteri yapabileceği düzgün bir opera binası olmadığını görünce şaşkınlığa uğrar ve şarkı söylemeyi reddeder. Diva için Bakü'de bir opera binası yapılmasına karar verilir. Mailov adlı bir petrol baronu, Bakü'de 10 ay içerisinde şatafatlı bir bina yaparak, salonunun inşaatını tamamlar.

1920'de Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu açıldığında diğer bestecilerin eserleri de dahil olmak üzere, klasik ve çağdaş opera eserlerini barındıran bir repertuvara sahipti. Bu tiyatro için dönüm noktalarından biri, bir ulusal destan temel alınarak yazılan ve baş rollerinde Şevket Memmedova (1897-1981) ve İtalya'da şan eğitimi almış olan Bülbül'ün (1897-1963) bulunduğu Köroğlu (1937) adlı operanın prodüksiyonunu üstlenmesiydi. 1939 yılında ise içerisinde birer Rus ve Azeri grup barındıran bir performans topluluğuna sahip olan "Müzikal Komedi Tiyatrosu" kurulmuştur. Rus grubu genellikle klasik operetler ve çağdaş müzikalleri icrayı tercih etmişlerdir. Azeri grubu ise yerli müzikal komedileri icra etmeye daha yatkındı. Buna uygun olarak, sonradan birer klasik haline gelen "O Olmasın Bu Olsun" (1910) ve "Arşın Mal Alan" (1913) gibi eserleri sahnelemişlerdir (Badalov 2016:87).

Azerbaycan Operası'nın gelişme süreci karmaşık olmuştur. Azerbaycan'da opera tarzının kurulmasından sonra onun oluşumu belli aşamalardan geçmiş, operanın gelişim yönleri belirlenmiştir. 20. yüzyıldan (muğam-operalardan) başlayarak, 21. yüzyılın başlarına kadar Azerbaycan operası büyük bir süreçten geçmiş, çeşitli konuları içeriğinde bulduran ve renkli türdeki eserlerle zenginleşmiştir. Bu operalar lirik-psikolojik, lirik-dramatik, tarihi ve vatanseverlik çizgileri ile zenginleştirilmiş lirik opera türü ile temsil edilir (Maharramova 2015:872).

1920'de Azerbaycan operasında gelişmeler olurken bir yandan da farklı olaylar gerçekleşiyordu. Devlet tüm tiyatrolar ve mülkleri kamulaştırdı ve tiyatro gösterilerinin sahnelenme iznini kendi tekeline bağladı. Devlet ideolojisinin tiyatrodaki, doğrudan veya dolaylı değişimler yoluyla zorunlu hale getirilmesi hem tiyatro yapımcılarının hem de oyuncularının engellerle karşılaşmasına sebep oldu. 1930'ların sonuna gelindiğinde bu kontrol, bir resmi baskı aracı haline geldi. 1922 yılında Devlet Drama Tiyatrosu Bakü'de resmi olarak hizmete girdi, 1924'te ismi Azerbaycan Akademik Drama Tiyatrosu olarak değiştirildi. Besteci ve yazar Üzeyir Hacıbeyov, hem Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu hem de Devlet Müzikal Komedi Tiyatrosu tarihinde önemli bir yere sahip oldu (Badalov 2016:81-82).

Razeyev, Azerbaycan Opera Tiyatrosu'ndan bahsederken "Bu tiyatronun performans toplulukları bakımından sahip olduğu ayırt edici özelliğe dikkat çekmek gerekir." diye anlatır. İtalya, İngiltere, Amerika, Almanya, Fransa ve diğer ülkelerdeki opera kolektifleri, genellikle tek bir performans topluluğundan oluşur. Yani, bütün operalar söz konusu ülkenin veya eserin bestecisinin dilinde sahnelenir. Eserlerin tamamını söz konusu vokalistler seslendirir. Diğer ülkelerde, opera kolektifleri iki performans topluluğundan oluşur: Ülkenin ana dilindeki operaları icra edenler ve batı klasiklerini orijinal dillerinde söyleyenler. Ancak Azerbaycan'da üç farklı performans topluluğu vardır: Bunlardan ilki, solistleri Azerice muğam eserlerini icra eden topluluktur. İkincisi, Azeri bestecilerin klasik operalarını Azerice icra eden solistlerden oluşan topluluktur. Rus topluluğu olarak bilinen üçüncü grup ise klasik Avrupa operalarının yanında Rus bestecilerin operalarını icra eden solistlerden oluşur. Sovyet döneminde Avrupa klasiklerinin çoğu Rusçaya tercüme edildiği için bu operaların büyük bir kısmı, geleneksel olarak, özgün dilleri olan Almanca, Fransızca veya İtalyanca yerine Rusça icra edilmiştir. Azerbaycan opera kolektifi, bu üç performans topluluğu, bir koro ve bir orkestradan oluşmaktadır. Azerbaycan Opera ve Bale Tiyatrosu topluluğu, Sovyetler Birliği'nde sık sık turlara çıkmıştır. 1941 yılında İran'da, ardından Fransa, Fas ve çeşitli Asya ülkelerinde de sahne almıştır (Rezayev 1997:70-71).

Sonraki yıllarda, Azerbaycan Müzikal Tiyatrosu repertuarı, Zülfikar Hacıbeyov'un "Aşık Garip" adlı operası ve "Elli Yaşında Delikanlı" ve "Evliyken Bekar" adlı müzikal komedileri ve Meşhedi Cemil Emirov'un "Seyfel Mülk" adlı operası gibi eserler ile genişlemiştir. Ancak, bu repertuarın varlığına rağmen müzik tiyatrosu, profesyonel sanatçılara ihtiyaç duymuştur. Müziksel performanslarda G. Sarabski, M.Memmedov (Bülbül), G. Hacıbababekov, G. Teregulov, M. Bağırov ve A. Ağdamski gibi opera sanatçılarının yanında çoğu drama aktörü olan G. Arablinski (yönetmen), A. Hüseyinzade, G. Abbasov, A. J. Olenski, R. Darabli ve A. Anapli gibi sanatçılar öne çıkmıştır. Müzik ve drama tiyatroları arasında net bir ayrım yoktu. Hem drama hem de müzik tiyatroları, bu tiyatro türlerini icra eden performans topluluklarının repertuarında mevcuttu. 1910'larda repertuarların çoğunluğu müzikal eserlerden oluşuyordu (Allahverdiyeva 2018:554-557).

Üzeyir Hacıbeyov'un Sanatsal Kimliği

Üzeyir Hacıbeyov, 1885'te Karabağ'ın Ağcabedi Köyü'nde doğdu. Kısa süre sonra ailesi Şuşa'ya taşındı. Azerbaycan'ın kültür merkezlerinden biri olan Şuşa, ezelden beri müzikal ve edebi gelenekleri ile tanınıyordu. Hacıbeyov'un çocukluğu müzik ve şiirle dolu Şuşa şehrinin atmosferi içinde yaratıcılığın beşiğinde geçti. O dönemde Hurşidbanu Natavan, Hasanbek Zardabi, Jabbar Garyagdioğlu, Azerbaycan kültürünün üç önemli çağdaşları idi. Bu üç büyük insanın Üzeyir'in hayatında önemi büyüktür. Üzeyir'in babası Abdülhüseyin Hacıbeyli, annesi Şirin Aliverdibey çocuklarını müzik ve şiir sevgisi ruhuyla yetiştirdiler. Üzeyir ilk öğrenimine iki yıllık Rus-Tatar okulunda başladı. Burayı bitirdikten üç yıl sonra 1899'da Gori Muallimler Semineri'ne katılarak 1904 Ağustos'unda köy öğretmenliği yapma hakkını kazandı. Müzik hayatında önemli bir devre teşkil eden Gori yıllarında Azerbaycan halk müziği üzerine incelemelerde bulundu ve pek çok mahneyi notaya aldı. Bu arada keman başta olmak üzere bazı enstrümanları çalmasını öğrendi. Dünya görüşünün oluşumunda seminer

yılları büyük bir rol oynadı. O dönem hümanist fikirleri ve devrimci demokratik görüşlerinin temelleri atıldı (Haşımova vd. 2015:6-7).

1905'te Bakü'ye yerleşti. Burada Bibiheybet Fehle Bölgesi'nde (1906-1907) ve Saâdet-i Hayriyye Cemiyeti Mektebi'nde (1908-1911) öğretmenlik görevini yürütürken, bir taraftan çocuklar için bazı tercümeler yaparak hikâye ve yardımcı ders kitapları hazırladı, bir taraftan da Rusça-Tatarca ve Tatarca-Rusça sözlüklerini yayımladı (1907). 1912 yılında müzik öğrenimini ilerletmek için Moskova'ya gitti ve solfejde ünlü müzisyenlerden N.M. Laduhin'in, armonide N.N. Sokolovski'nin öğrencisi oldu. Fakat maddî sıkıntı sebebiyle Bakü'ye geri döndü. 1913'te ise öğrenimine devam etmek için St. Petersburg Konservatuarı'na gitti. Burada toplam altı ay okuyabildi ve N.A. Rimsky-Korsakov'un öğrencisi V.F. Kalafati'den armoni, V.V. Şerbakov ve Y.Y. Gandşin'den piyano ve org dersleri aldı. 1926 yılında Azerbaycan Devlet Konservatuarı'nda rektör yardımcısı, 1928'de de rektör olan Hacibeyov, kısa bir süre sonra bu görevinden ayrılıp aynı kurumun halk müziği şubesinde öğretmenlik ve müdürlük yaptı (1930-1938).

Şenel'e göre:

Azerbaycan müziğinin gelişmesinde kurduğu koronun önemli rolü olmuştur. Ayrıca 1931 yılında radyo için ilk müşterek notalı halk çalgı aletleri orkestrasının kurulmasına da öncülük etti. Bu orkestranın teşkilinden önce millî çalgıların özelliklerini inceleyerek bilhassa tarın perdelerinin değiştirilmesi üzerinde araştırmalar yapmış ve bu sazı geliştirerek on altı telli hale getirip orkestraya dahil etmiş, böylece Avrupa nota sisteminin millî Azerbaycan aletlerine uygulanabileceğini göstermiştir (Şenel 1996: 500-502).

Üzeyir Hacibeyov'un eserlerinden bazıları (Gerçek 1998: 9-12):

- Operaları; Leyla ve Mecnun, Köroğlu, Şah Abbas, Hurşut Banu, Aslı ve Kerem, Harun ve Leyla
- Müzikli Komediler; Er ve Avrat-1910, O Olmasın Bu Olsun-1911, Arşın Mal Alan -1913
- Şarkı formunda besteleri; Komsomol, Giz, Süvari, Pilotlar, Çağırış, Yahşi Yol, Ananın Oğluna Nesriheti, Şevget Bacısı, Dövüşçüler Marşı
- Kantatlar; Ölmez Senetkar, Vatan ve Cephe
- Vokal Müzik; Sensiz, Sevgili Canan, Azerbaycan Devlet Marşı

20. asrın tanınmış sanatkâr aydınları içerisinde, Azerbaycan'ın medeni temsilcisi Hacibeyov'un özel bir yeri vardır. "Yaratıcılık" mirasına has realizim, halkçılık, hayatilik iyimser ruh, yüksek idealler, içerik, form mükemmelliği, yüksek sanatsallık, gelenek vs. gibi özellikler, halkın geçmişi, sosyal estetik idealler çok önemlidir. Hacibeyov, Azerbaycan medeniyetinde sadece ünlü bir besteci olmasının yanı sıra görkemli medeniyetin temsilcisi yazar- gazeteci, tercüman, öğretmen, müzisyen, estetikçi olarak görev yapmıştır. Kurbanov'a göre; O'nun ideolojik-siyasal, sosyal ve estetik, tarihi-etnografik bilgilerini "yaratıcılık projesinde" zenginleştirdiğini, yüksek ideallere sahip

olduğunu söyleyebilir. Aynı zamanda bestecinin yaratıcılığına has, yenilik ve ilericiye olan eğilimlerini de bu nedenler olmadan idrak etmek olanaksızdır. Hacıbeyov, Azerbaycan'da ve doğu ülkelerinde ilk opera sanatının yaratıcısı olarak tanınmıştır (Kurbanov 2010:263-264).

Üzeyir Hacıbeyov, 1918 yılına kadar Çarlık Rusya'sının işgali içinde olduğu dönemde kendini besteci, eğitimci, drama ve libretto yazarı, gazeteci, yayıncı ve diğer uzmanlık yönleriyle ifade eder. Bu nedenle 1918 yılına kadar müzik sektöründe, halkın ruhunu, maneviyatını derin bağlılık özellikleriyle seçilen muğam operalarında ve müzikal tiyatrolarında anlatan kişi olarak tanınmaktaydı. Öyle ki, 1904-1917 yıllarında farklı imzalarla yazdığı makaleleri ile Üzeyir Bey, Çarizmin politikalarını eleştirmekle, milleti uyanmaya çağırıyor ve ayrıca felyetonlarını tuzlu-komik, hiciv, realist mezhekeler gibi sunuyordu. Fakat Üzeyir Bey'in edebi-makaleler ve gazetecilik sahasında en aktif dönemi 1918-1920 yıllarında yayınlanan "Azerbaycan" gazetesine bağlıdır. 1918 yılına kadar çeşitli gazetelerin ("Terekki" (1908-1909), "Hakikat" (1909-1910), "Yeni İkbal" (1915-1917)) editörü olarak çalışan Ü. Hacıbeyov, kardeşi Ceyhun Hacıbeyli Versay Barış konferansına gittikten sonra, 16 Ocak 1919'dan itibaren 27 Nisan 1920'ye kadar deneyimli bir yayıncı gibi Cumhuriyetin resmi basın organı olan "Azerbaycan" gazetesinin editörü görevini yürütüyordu (İsmayılova 2019:133).

Hacıbeyov, özellikle opera ve daha sonra senfoni, bale, konçerto ve oda müziği bestecileri tarafından da yararlanılan, geleneksel doğu unsurları (melodi, mod ve çalgılar) ile batı tarzı ve biçimini en iyi şekilde harmanlayan dâhi bir bestecidir. 1908 ile 1915 yılları arasında arka arkaya beş opera daha yazmış, devrim öncesi dönemde toplam altı eser üretmiştir. Bunların yanı sıra üç adet müzikal komedi yazmıştır. Sovyetler Birliği dönemi başladıktan sonra (1920) birçok idari ve pedagojik görevle uğraşmak durumunda olan Hacıbeyov'un eser yazma açısından üretkenliği azalmıştır. 1937 yılında Köroğlu adında bir opera daha yazmıştır. Bu eser, tam bir başyapıttır. Köroğlu, bir Azeri halk efsanesinden esinlenerek yazılmıştır. Kahraman, halkı sömüren hanı alaşağı eder. Konu, bir halk efsanesine dayanıyor olsa da zamanın Sovyet propagandaları ile bir uyum sağlamıştır. Operanın müziği olup Hacıbeyov'un başyapıtı olarak görülmektedir (Rezayev 1997:70-71).

Yaşamı boyunca ülkenin refahı için savaştan Azerbaycan'ın parlak aydınlarından biri olan Hacıbeyov'un sanatsal faaliyetleri aşağıdaki gibi irdelenebilir (İsmayılova 2019:131):

- 1) Azerbaycan profesyonel besteci okulunun ve Doğu'daki ilk müzik tiyatrosunun yaratıcısı,
- 2) Birçok müzik türlerinin (muğam operası, müzikal tiyatro, kahramani-epik klasik opera, halk enstrümanları orkestrası için fantezi, gazel romans, toplu şarkı, kamera-insrtumental trio, marş vb.) yaratıcısı,
- 3) Gazeteci, çok sayıda makale, eleştirel makale ve hiciv minyatürü yazarı,
- 4) Naşir ("Terekki" (1908-1909), "Hakikat" (1909-1910), "Yeni İkbal" (1915-1917), "Azerbaycan" (1919-1920) - gazetelerinin genel yayın yönetmeni),

- 5) İdeolog, sosyal ve politik figür,
- 6) Azerbaycan`da Türk Müziği Okulu ve ilk Konservatuvarın yaratan kişi,
- 7) Azerbaycan'da notalı halk enstrümanları orkestrası ve çok sesli koronun yaratıcısı,
- 8) Müzikolog (Bilim adamı).

1905 ve sonraki yıllarda Ermeniler büyük Ermenistan yaratma arzusuyla sık sık Azerbaycanlılara karşı düşmanca tavır sergilediği dönemlerde Üzeyir Hacıbeyov "Aslı ve Kerem" operasını yazar. Bu operada hümanist besteci, aşkları uğrunda ölen iki gencin saf duygularını müzik dili ile anlatır. Ayrıca eserinde katliamlara karşı mertliğe, adalete ve barışa çağrı vardır. 20. yüzyıl başları Azerbaycan müziğinin yeni yükseliş dönemi olarak nitelendirilmektedir. 1920'li yıllarda senfoni orkestrası (şimdiki adıyla Hacıbeyov Azerbaycan Devlet Senfoni Orkestrası), opera (1920), konservatuvar (1921) ve müzik liseleri, koro (1926), dans topluluğu (1936), M. Magomayev Azerbaycan Devlet Filarmonisi (1936) kurulmuştur. Azerbaycan Besteciler Birliği (1934), Müzikal Komedi Tiyatrosu (1938) (şimdiki ismi Ş. Kurbanov Halk Sanat Evi) kurulmuştur (Cafer Ahmedli 2015:140).

Cumhuriyet döneminde milli istiklalcilik ve özgürlük kavramını sanatsal faaliyetlerinde başlıca meramı olarak değerlendiren Hacıbeyov, hayatının son 27 yılını Sovyetler Birliği döneminde yaşadığı için farklı ideolojiye hizmet etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu baskı ve rejim doğrultusunda Üzeyir Bey'in Sovyet dönemindeki tüm hayatı sanatsal faaliyetlerle ulusal akım üzerine odaklıdır. 1920 yılından sonra siyasi gazete yazarlığından uzaklaşmaya mecbur olan Hacıbeyov; sadece müziğin, sanatın, halkın genel kültürünün ve eğitimin kalkınması için yorulmadan çalışmış, müzik eğitim ocaklarının, müzik kolektiflerinin oluşturulmasındaki hizmetler olmak üzere, bilimsel ve pedagoji alanında milli kadroların yetişmesi için faaliyet göstermiş, sosyal çalışmalarda bulunmuş ve bu gerekli alanlarla ilgili dönemin basın organlarının sayfalarında makaleler yayınlamıştır (İsmayılova 2019:133).

Üzeyir Hacıbeyov'un hayatının anlamı ve amacı Sovyet rejimi söz konusu olduğu halde; halkına hizmet etmek, onu yüceltmek, ismini ve sanatını ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya yaymak ve tanıtmak olmuştur. Besteci bu büyük hedefe ulaşmıştır. Bir asırdan uzun bir süredir Üzeyir Hacıbeyov'un sanatı ve musikisi halkının adını ve ününü yerkürenin dört bir tarafına yaymaktadır (Seferova 2016: 7).

Arşın Mal Alan Opereti'nin Bestelenişi ve Müzikal Yapısı

"Arşın Mal Alan" opereti, Üzeyir Hacıbeyov tarafından 1913 yılında, St. Petersburg'da eğitimine devam ederken bestelenmiştir. Bu operet, zamanın Azeri müzik tiyatrosu için yeni bir form ve tür olup, gerici saldırılara maruz kalmış ancak karşılaştığı bütün engellere rağmen 25 Ekim 1913'te sahnelenmiştir. Birçok probleme rağmen "Arşın Mal Alan" izleyenlerin sevgisini kazanmış ve en ünlü operetlerden biri olmuştur. Hüseyinkulu Sarabski ne kadar sevildiğini gördükten sonra opereti, 8 Kasım 1913 tarihinde Zeynelabidin Tağıyev'in tiyatrosunda üçüncü kez izleyiciyle

buluşturmuştur (Samad 2010:96-100).

Aslanov'a göre, günümüzde Azerbaycan gençliği "Arşın Mal Alan" operetindeki davranışları geçmişin bir parçası olarak gördüğünü söylemektedir. Ancak asıl soru şudur: "Artık seyyar kumaşçılar olmadığına göre, "Arşın Mal Alan" neden hala seyircilerin ilgisini çekiyor?" Bunun sebebi, eserin gerçekçiliği ve içeriğinden kaynaklanıyor. Bu eserin günümüzün repertuarına dahil edilmesinin sebebi, genç nesle eski yaşam şeklini göstermek ve Devrim'den önce yazılan en iyi eserlerin, en azından birkaçını muhafaza etmektir. İlk sahnelenişinden birkaç ay sonra eser Rusça, Ermenice, Yunanca, Farsça, İngilizce ve Fransızcaya ve daha sonra Özbekçe ve Tacikçeye tercüme edilerek sahnelenmiştir (Aslanov 1985:216-219).

Üzeyir Hacıbeyov, St. Petersburg Konservatuvarında eğitimine devam ederken arkadaşı oyuncu Hüseyinkulu Sarabski'ya 30 Temmuz 1913 tarihinde yazdığı mektupta, geleceği görmüşçesine şu sözlere yer vermiştir:

"Burada bir yandan eğitimime devam ediyorum bir yandan da Arşın Mal Alan'ı yazıyorum. Mükemmel bir operet olacak. Bu eserimi, tiyatro sanatını gelecekte sadece Bakü ve Kafkaslarda değil, dünya çapında bütün şehirlerde oyun icra edebilecek noktaya getirmek için yazıyorum. Ancak biraz beklemeli ve çalışmalıyız. Bakü'deyken eserimi hafife almıştım ama burada fark ettim ki eserim, gelecekte çok büyük işler yapacak." (Hasanova ve Aliyeva 2013:4-7)

Hacıbeyov bir başka söyleşisinde şunları söylemiştir:

" 'Arşın Mal Alan' adlı müzikal komediyi 1914 yılında St. Petersburg Konservatuvarında eğitimime devam ederken yazdım. 1917 Devriminden önce yazdığım son eserdim. Konusu, büyüdüğüm yer olan Karabağ'ın Şuşa kasabasındaki hayata dayanıyordu. Eseri yazmayı bitirdikten sonra sahneleyebilmek için Çar'ın denetleyicilerinden izin almam gerekiyordu, bunun için de çok fazla zaman ve çaba harcamak zorunda kaldım. Eser ilk kez 1915 yılında sahnelendiğinde Bakü burjuvazisinin düşüncelerini yansıtan "Kaspi" adlı gazete tarafından ağır bir şekilde küçük düşürüldüm ve nefrete maruz kaldım. Eser için yazdıkları "eleştirel inceleme"de ağır bir şekilde saldırıya uğradım. Eseri, "kızlarımızı yanlış yola saptırma" çabalarından ötürü kınadılar. Bu eserin, İslam'ı ve İslam geleneklerini eleştirdiğini düşündüler. O dönemde Azerbaycanlı kızlar en temel insan haklarından bile mahrum bırakılıyordu. Bu komedi, kadınların özgürleşmesine yardımcı olmanın yanı sıra, sahne aracılığıyla eskimiş gelenek ve göreneklere gözler önüne sermeye de hizmet ediyor" (Aslanov 1985: 216-219).

Arşın Mal Alan Opereti'ndeki Karakterlerin İncelenmesi

"Arşın Mal Alan" müzikal komedisi besteci tarafından 1913'te St. Petersburg'daki konservatuarda sınavının arifesinde tamamlanmıştır. Eser o dönemde Azerbaycan toplumunun aile ve iç ilişkilerinin eleştirisi, insanın ahlaki özgürlüğü, Azerbaycanlı kadınların hakları için mücadelesine adanmıştır. Yazar pozitif kahramanları vurgular ve eski feodal tüccar dünyası sanki perde arkasına gizlidir. Bu temsilciler, gençlerin kişisel özgürlük ve gerçek aile mutluluğu arzusunu sezgisel olarak doğrular. "Arşın Mal Alan"

toplumun farklı katmanlarını ve belirli karakter türlerini temsil eder. Batıl inançtan uzak, romantik kahramanlar, asker ve Gülçehre için hayattaki en önemli şey, büyük ve samimi aşktır. Ölçülü davranışlı Süleyman ve Asya'nın mutluluğunun ait oldukları gruba aktarılması önemlidir. Eski dünyanın temsilcileri Cihan Teyze ve Sultan Bey kendilerinin özünü ifade etseler de, kısmen güvenilirlerdir. Zeki, gözü açık ama aynı zamanda nazik hizmetkarlar Telli ve Veli, demokratik yönü temsil eder. "Arşın Mal Alan"ın sanatsal anlatımın ana kaynağı olan müziğin dramatik işlevi geniş ve karmaşıktır. Figüratif içeriğin derinliği ve müziğin kapsamı bu komik operaya göredir. İkinci perdede asker şarkısının temasına dayanan aşk leitmotifi, müziğin figüratif tonlamasının temelini oluşturur. Ana karakterlerin görüntülerini ve bireyselliğini tam olarak ortaya çıkarmak için ağırlıklı olarak arya kullanılmıştır. Bu nedenle muğam ezgilerinin üslup özelliklerine ilişkin geniş ve renkli bir tonlamanın gelişmesinin temeli vardır (Üzeyir Hacibeyov Ansiklopedisi 2007:24).

1913 yılında "Kaspi" isimli bir gazetede yayımlanan haberde, eserin ilk olarak Azerbaycan'ın en saygı duyulan aktörlerinden ikisi olan Müslüm Magomayev ve Hüseyinkulu Sarabski tarafından icra edildiği yazmaktadır. Bu eser, ilk kez petrol zengini ve hayırsever Zeynelabidin Tağıyev'in tiyatrosunda sahnelenmiştir. Hüseyinkulu Sarabski Asker rolünü, Hüzeyinzade Sultanbey rolünü, Müslüm Magomayev Vali rolünü ve Ağdamski ise Gülçehre rolünü oynamıştır. Eserin sahnelenmesi ilerici entelektüellerin çabalarıyla gerçekleşmiş, muhafazakâr çevreler bu oyunun sahnelenmesine öfkeyle karşılık vermiş ve oyuna eleştiriler ve hakaretler yöneltilmişlerdir. Bu, zamanın gazetelerinde de açıkça görülebilmektedir. "İkbal" adlı gazetede yayımlanan makaleler incelendiğinde Arşın Mal Alan" Opereti'nin, Pers oyunlarından farklı olduğu, eserin Müslümanlara izletmenin yanlış olduğu, milletin ahlakını bozacağı ve vatani daha kötü noktalara getireceği hakkında yazıldığı görülür (Samad 2010:96-100).

Aslanov'a göre; eserdeki karakterler, o dönemde yaşayan ve toplumun o dönemdeki halini tüm gerçekliğiyle gözler önüne serdiği düşünülen gerçek insanlara dayanıyordu. Toplumu yöneten burjuvazi, eserde ifşa edildiklerini hissetti ve eleştiriye kendilerinden uzaklaştırmak için "Arşın Mal Alan"da öne sürülen fikirleri farklı bir şekilde açıklamaya çalıştılar (Aslanov 1985 :216-219).

Hacibeyov'un çok yoğun ve zengin yaratıcılığında, kadın konusu önemli yer tutar. Bestecinin ortaya koyduğu kadın tipleri çeşitlilik gösterir. Leyla, Gülperi, Gülçehre, Asya, Nigâr ve diğer operalarındaki kadın rolleri sanatsal ifadelerle kendini gösterir. Arşın Mal Alan'da Gülçehre, görmeden sevmeden bahtı kara kocaya gitmek istemez. Sevgiyi, özgürlüğü zenginlikten üstün tutar. Babası Sultan Bey'in her türlü korkusuna rağmen sıradan bir Arşın Malcı olan askeri sever. Besteci burada sadece sevgi motifinden daha derin bir sosyal olayın olduğunu açık şekilde gösterir. Sultan beyin sözlerinden kızının mutluluğunun ancak zengin imkanlı bir erkek ile evlenmesi ile mümkün olabileceği anlaşılır. Hacibeyov'un operetlerinin kısa zamanda bütün doğu ülkelerine yayılması günümüzdeki birçok tiyatrunun repertuarlarında seslendirilmiş olması tesadüf değildir. Bunun sebebi bestecinin eserlerinde kadının sevgisini, özgürlüğünü sorunları kullanmasıdır. Sevgi ve özgürlük, doğu ülkelerinin birçoğunda, hala çözülmemiş derin yaralar uyandıran bir olaydır (Kurbanov, 2000:311-312).

“Arşın Mal Alan” ismi, Azerbaycan’da kumaşları arşınla ölçerek satan seyyar kumaşçıların, insanların dikkatini çekmek için kullandığı tipik bağırıştan gelir. İlginç bir şekilde, “Arşın Mal Alan” ismi nadiren çevrilmiştir. Bazen, posterlerde eserin isminin altına “Başarılı evliliğin tarifi” veya “Satıcı” gibi açıklayıcı yazılar eklenmiştir. Uzmanlara göre, “Arşın Mal Alan”ın en öne çıkan sanatsal ve anlatımsal özelliği müziği iken eser, görsel içeriğinin derinliği ve hikâye gelişimi bakımından komik operaya daha yakındır. Baş karakter Asker’in tasviri, sözleri ünlü Azerbaycanlı şair Fuzuli’ye ait meşhur bir gazelden alınan aryada ana hatlarıyla yapılmıştır. Operetin ikinci ana karakteri Gülçehre’nin ele alındığı aryalar, hüznün ve beklenti ile doludur. Müzikologlar, eserdeki diğer karakterlerin, lirik bir hikâyeye komik bir hava kattıklarına ve yaşadıkları ülkenin yaşam biçiminin özünü ortaya koyduklarına dikkat çekmektedir. Besteci, eserde “Boynunda sarılık var”, “Canlar içinde canım”, “Kalenin dibinde” isimli halk şarkıları ve “Terekeme” dansından elde ettiği motiflerden sık sık yararlanmıştır. Hacıbeyov aynı zamanda halk şarkıları ve muğam melodilerini harmanladığı neşeli, özgün bir tarz yaratmış, Avrupa klasiklerinin ve ulusal melodilerin geleneklerini bir araya getirmiştir (Hasanova ve Aliyeva 2013:4-7).

Bestesi açısından baktığımızda “Arşın Mal Alan”, günlük hayatı anlatan lirik bir komedidir. Eserin odak noktası, aşkları için mücadele eden iki gençtir. Besteci, komedinin lirik çizgilerini, özellikle Gülçehre olmak üzere eserin ana karakterlerini ele aldığı bölümlerde açıkça göstermiştir. “Arşın Mal Alan” sadece müziğinin özgünlüğü ile değil, aynı zamanda dramatik nitelikleriyle de gerçek anlamda bir sanat eseridir. İnsani hisler ve duygular; eserin içeriğinin büyük bir kısmını, konunun işlenişini ve karakter tipleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Karakterlerin eylemleri ve davranışları ve birbirleriyle olan ilişkileri, güçlü bir mantık ve gerçekçilik üzerine kuruludur. Bütün karakterler; Asker, onun arkadaşı Süleyman, Gülçehre ve Asya, hepsi yeniliğin peşinde koşan insanlar, bu yüzden de ilerici eğilimleri bilerek kabulleniyorlar. Asker’in davranışları ve teşebbüsleri, onun ilerici ahlaki görüşünün birer göstergesi olarak ele alınmalıdır. Asker ve Gülçehre karakterleri büyük bir irade gücü sergilerler. “Aşksız yaşamaktansa ölmek daha iyidir” diye düşünürler. Sevimli, hassas ve alımlıdır. Nitekim modası geçmiş bir ahlaki anlayışı temsil eden Sultan Bey karakteri, kızını zorla evlendirmeye çalışır ve “şeriata uygun şekilde bir dul kadın ile evlenmek” ister, bu da muhafazakarlığın şiddetinin ve dengesinin kaybolmaya başladığı noktadır. Vali ve Telli karakterleri de yeniliğe karşı tamamen bağışık değillerdir (Samad 2010: 96-100).

Birinci perdede (Fuzuli’nin gazeline dayanan) askerin aryası, keder, özlem, heyecan ve çöküşünü ifade ederek O nun imajını yaratır. İkinci perdede askerin şarkısı ve Gülçehre ile düeti sevinç, iyimserlik, sağlıklı yaşam hissi gibi özellikleri ifade eder. İkinci perde Gülçehrenin 'nın ilk aryası, umutsuzluk ve umutsuzluk ruhu içindedir. O sahnede diğer aryanın müziği tutkulu ve özgür ruhludur. Gülçehre'nin bölümü iki büyük vokal seslendirir, üçüncü perdede bir aya ve dördüncü perdede bir ariozo. Sonuncu aryada kahramanın ruh hali, dönemin Azerbaycanlı kadınının hüznü kaderi, ortaya konulur. Diğer kahramanlarının karakterleri ve halleri, ev yaşantıları müzik aracılığıyla ortaya çıkar. Veli ve Telli'nin güzel düeti sahnelenir. Eserin uvertüründe genel bir neşe ve şenlik atmosferi hakimdir. Uvertürün ana teması "Boynunda var sarılık" halk şarkısı leitmotifi esasına dayanmaktadır. “Arşın Mal Alan”ın müziği folklorla

büyük ve derin bir bağlantıya sahiptir. Ancak burada Hacıbeyov türkü temalarını farklı kılmıştır. Hacıbeyov, sözlü halk sanatını her zaman geliştirmiştir. Bu yüzden eserin esas melodisini güzel olup, yaratıcı yeteneğini benzersiz bir şekilde kullanmıştır. Arşın Mal Alan 'da Hacıbeyov, Azerbaycan müziğinin geleneksel sözlü şarkısını, aşkını, muğamını Avrupa klasik operasının kökleriyle organik olarak birleştirerek yeni bir tür ulusal ezgi yaratmıştır. Çalışmadaki bir başka yenilik de Hacıbeyov'un milli armoni üslubunu yaratmasıdır. Bu tarz, Azerbaycan makamlarının Avrupa majör-minör sistemiyle birleştirilmesiyle yaratıldı. Ulusal müzikteki polifonik unsurlardan yola çıkan Hacıbeyov polifonik yazı stilini de kullandı. Böylelikle Arşın Mal Alan Opereti olağanüstü zengin bir sahne hayatına sahip oldu (Üzeyir Hacıbeyov Ansiklopedisi 2007:25).

Sultan Bey Karabağlı bir beydir. Her kelimesi, her eylemi bulunduğu toplumsal statüyü yansıtır. Sultan Bey'in muhafazakarlığı öyle bir noktadadır ki kendisi mühendisleri, doktorları ve öğretmenleri bile sevmez. Sultan Bey, bu tür insanların bilgi birikiminden dolayı yüksek sosyetenin bir parçası olduklarını düşündüğü için gerçekten alt sınıftan olduklarından şüphelenir ve onlarla bir araya gelmekten kaçınır. Bütün gününü Mirza Hüseyin'in kasap dükkanında geçirir. Sadece esnaf ve tüccarlar ile haşır neşir olur. Gülçehre ve Asya, çarşafaların altına gizlenmiş ve [avlularının ve evlerinin] dört duvarı arasına hapsedilmiş, okuma yazma bilmeyen, cahil kızlardır. Bu nedenle sevmekten ve sevilmekten mahrum kalmışlardır. Hayatın zevklerini (okuma, kültür, idari görevler ve benzeri şeyler) bilmeden, tamamen evlenmeye odaklı yaşamaktadırlar. Onlar için en önemli soru şudur: "Kocam kim olacak?" Kendilerini bu soru ile yeyip bitirmelerinin sebebi, Azerbaycanlı kızların hayatını cehenneme döndüren "kocalar" idi. Ailenin reisi olarak kabul edilen erkeğin yaptığı bütün iyilikler birer mutluluk kaynağı, yaptığı bütün kötülükler ise birer şanssızlık olarak görülürdü. O yüzden Gülçehre gibi zeki kızlar, müstakbel kocalarını önceden görmek isterlerdi. Onun aksine Asya, Telli ve teyze, işlerini tamamen şansa ve görücü usulü evlilik ayarlayanlara bırakmıştı (Aslanov 1985:216-219).

Hacıbeyov Türk hayatından aldığı örneklerle yazdığı "Arşın Mal Alan" operetinde Sultan Bey ile Cihan halkının temsil ettikleri fikirlerle asker ve diğerlerinin savundukları fikirleri çarpıştırıyor ve kendi fikirlerine uyan Avrupalı fikirleri galip kılıyordu. O'nun bu türlü çabaları hep vatan sevgisi ilhamlıydı. Şostakoviç'in "Azerbaycan bestecilerinin Üzeyir Hacıbeyov'un yüce geleneklerini mukaddes bir emanet gibi korumalarını ve geliştirmelerini arzu ederdim" dediği Azerbaycan'ın dahî bestecisi Üzeyir Hacıbeyov'un yaratıcılığı, Azerbaycan'ın sınırlarını aşmış ve çağdaş musiki kültürünün yüksek seviyeli sanat olayı niteliğini kazanmıştır (Gerçek 1998:6).

Gülçehre'nin müzikal tasviri, cazip ve ilginçtir. Üzeyir Hacıbeyov, komedilerinde genellikle Azerbaycanlı kadınların özgürlüklerinin ve insan haklarının savunulması konularını ele almıştır. Belki de bu sebepten ötürü ve eserin ana karakteri Asker olmasına rağmen, Gülçehre'nin müziği daha etkileyici ve tutkuludur. Kısacası, "Arşın Mal Alan"ın müziksel dramaturjisinde karakterlerin psikolojik tasviri, müziğin tarzı ve hikâyenin olgunlaşma süreci öne çıkar. Besteci, operet boyunca sözleri müzik ile organik bir şekilde bir araya getirmiştir. Zamana meydan okuyan, ilk kez sahnелendiği zamandan beri bütün sınırları aşan ve komşu ülke halklarını büyüleyen bir eser ortaya

çıkarmıştır (Samad 2010:96-100).

Arşın Mal Alan Operetinin Uluslararası Önemi

“Arşın Mal Alan” sinemada da defalarca gösterime girmiştir. Bu filmlerden küresel seviyede en popüler olanı, SSCB Azerbaycan film stüdyosu yapımcılığında çekilen, Reşid Behbudov’un başrolde olduğu ve 1945 yılında vizyona giren yapımdır. Filme 80’den fazla dilde dublaj yapılmış ve film, 150’den fazla ülkede gösterime girmiştir. Operetin 100. Yıl dönümü kapsamında Azerbaycan’da ve birçok ülkede onlarca etkinlik düzenlenmiş ve Azerbaycan’ın hemen hemen her bölgesinde eserin yeni, özgün yorumları sahnelenmiştir (Hasanova ve Aliyeva 2013:4-7).

Oldukça popüler olan müzikal komediler arasında Üzeyir Hacıbeyov’un “Arşın Mal Alan” eseri 1920 yılında da New York’ta, 1925 yılında Londra’da ve SSCB’de birçok şehirde de sahnelenmiştir (Allworth 1983:158). “Arşın Mal Alan”, Azerbaycan’da sahnelendikten sonra ülke sınırlarını aşmış; Tiflis, Erivan, Aşkabat gibi şehirlerde ve komşu ülkeler olan İran ve Türkiye’de de sahnelenmiştir. “Arşın Mal Alan” Türkiye’de ilk defa, Tiflis’i terk eden Azerbaycanlı aktörler tarafından 1918 ve 1919 yıllarında sahnelenmiştir. Türkiye’de ilk kez sahnelendikten sonra o kadar çok ilgi toplamıştır ki aktörler, oyunu, 1-2 aylık bir zaman diliminde 45 kere oynamak durumunda kalmıştır. Oyun, Azerbaycan ve komşu ülkelerde defalarca sahnelenmiş ve Azerbaycan’ın Bolşevikler tarafından işgalinden önce bile büyük ün kazanmış, ardından Sovyetler Birliği döneminde daha da ünlenmiştir. Opera salonlarında sık sık karşılaşılan bir eser halini almıştır. Bu operet, birçok ünlü sanatçı tarafından yorumlanmıştır (Samad 2010:96-100).

Müzik dünyasının en ünlü eserlerinden olan, Müslüman Doğu’nun ilk opereti “Arşın Mal Alan”, ilk kez sahnelenmesinin 100. Yıl dönümünde, 2013 yılındaki UNESCO Genel Konferansında alınan karar sayesinde küresel ölçekte tanınırlık sahibi oldu. Bu operet, Azerbaycan müzik tarihinde farklı rekorlar kırmıştır. Örneğin, neredeyse 80 dile tercüme edilmiş, 76 ülkede 187 farklı tiyatrodaki sahnelenmiştir. Eser 1915 yılında ilginç bir rekora da imza atmıştır. Operet, Tiflis’te bir tiyatrodaki 6 farklı sahnede 6 farklı dilde aynı anda sahnelenmiştir. Bu diller Gürcüce, Azerice, Rusça, Aysor, İbranice ve Ermenicedir. Bu operetin kırdığı bir diğer rekor da Ermeni intihalciler ile ilgilidir: Operet, Ermeniceye tercüme edildikten sonra defalarca Magalyan, Ghazaryan ve Bektabekov gibi çeşitli Ermeni sanatçıların ürünü olarak lanse edilmiştir. Ermeni intihalcilerin operetlerini sûistîmal girişimlerini öğrendikten sonra Hacıbeyov, 1916’da Kafkasya, Türkistan, Astrahan ve Azerbaycan’daki yerel aktivistleri “Arşın Mal Alan”ın bestecilerinin haklarını korumak için iş birliği yapmaya çağırarak bir gazete ilanı yayınlamak zorunda kalmıştır. Ünlü Azerbaycanlı besteci Müslüm Magomayev (dünyaca ünlü şarkıcı Müslüm Magomayev’in dedesi), 8 Şubat 1919 tarihinde Azerbaycan gazetesinde öfkeyle şu satırları yazmıştır “...Vladikavkaz’da, üstünde bestecisinin, yani Üzeyir Bey’in adı olmayan Arşın Mal Alan posterleri asılıyor. Bir Ermeni sanatçı bana, “Arşın Mal Alan”ın güya eski zamanlarda Ermeniler tarafından yazıldığını kanıtlamaya çalıştı... Artık bu rezalete bir son vermenin zamanı gelmedi mi?!” (Hasanova ve Aliyeva 2013: 4-7).

Sonuç

“Arşın Mal Alan” adlı operetini ele almaktaki en büyük neden, Azerbaycan’ın aynı zamanda Türk Dünyasının değerli kişiliği, besteci, gazeteci, tercüman, öğretmen, müzisyen özelliklerine sahip Üzeyir Hacıbeyov’u tanıtmak ve bu operetin Türk dünyasındaki önemini ifade etmektir. Çünkü Hacıbeyov Azerbaycan’da ve doğu ülkelerinde ilk opera eserinin Nizami’nin şiirinden esinlenerek bestelenen Leyla ile Mecnun’un (1908) sahibi olarak tanınmış fakat en ünlü eseri Arşın Mal Alan Opereti (1913) olmuştur. Azerbaycan’ın ulusal opera tarihini başlatan kişi Hacıbeyov olmuştur.

Yapılan araştırmada Azerbaycan operasının oluşumunda tiyatro tarihinin önemi ve üç farklı dönemin ortaya çıktığı görülmektedir: 1. Dönem yerli tiyatro kültürünün ortaya çıktığı 1920 ye kadar olan dönem, 2. Dönem Sovyet kültürünün yerleştiği 1920’den 1990’a kadar olan dönem, 3. Dönem ise 1990’dan bugüne kadar olan, yeni bir başlangıcın yapıldığı ve farklı yaklaşımların sentezlenmeye çalışıldığı dönem olarak bilinmektedir. Bu dönem, Azerbaycan Ulusal müziğinin evrenselleştiği Klasik Azeri muğam icralarının önemli olduğu dönem olarak gözlemlenmektedir.

Üzeyir Hacıbeyli’nin “Arşın Mal Alan” opereti Azerbaycan’da kültürel ve sosyal değişim hareketlerinin hızlandığı bir dönemde kaleme alınmış ve bu yenileşme çabalarına bir katkı olarak sahneye konulmuştur. Eser, 20. y.y başlarındaki Azerbaycan halkının yaşantısından bir kesit ifade etmektedir. Eserdeki karakterler, hayatın içinden seçilmiştir dolayısıyla o dönemin sosyal, kültürel yaşantısını sunmaktadır.

Bu dönemler içerisinde Üzeyir Hacıbeyov’un Azerbaycan operasının oluşumuna katkıları ve eserlerinde halkın ruhunu, maneviyatını, muğamların evrensel müzikle kaynaşmasına değinilmiştir. Dolayısıyla bestecinin ilk operanın ve operetlerin yaratıcısı olarak tanınması, aynı zamanda müzik kimliğinin yanında yazmış olduğu yazılarla halkı aydınlatmaya ve ve uyarmaya çalışması nedeniyle yazar ve gazeteci pozisyonunun önemi de ifade edilmiştir. Yazmış olduğu yazılarla halkı aydınlatmaya ve uyarmaya çalıştığı gözlemlenmiştir. Bu bağlamda; Üzeyir Hacıbeyov’un hayatının anlamı halkını yüceltmek, onlara hizmet etmek, Azerbaycan ulusal müziğini dünyaya duyurmak olmuştur. Bu nedenle "Arşın Mal Alan " opereti bestecinin ve Azerbaycan kültürünün tanıtımını yapmıştır.

Arşın Mal Alan opereti önemlidir çünkü bu operette Hacıbeyov, kız çocuklarına verdiği demokratik yapı ile kendini önemsettirmiştir. Kadınların özgürleşmesine yardımcı olmanın yanı sıra eskimiş gelenek ve görenekleri gözler önüne sermiştir. Eserde Azerbaycan toplumunun aile ve iç ilişkilerinin eleştirisi, insanın ahlaki özgürlüğü, Azerbaycanlı kadınların hakları için mücadelesi ele alınmıştır.

Üzeyir Hacıbeyov’un kimliğindeki başarılar ve yazmış olduğu "Arşın Mal Alan" adlı opereti, O’nun ülkesine ve Türk dünyasına duyduğu sevgiyi ifade ediyor. Başarılı olmasını mümkün kılan ve izleyenlerin esere bu kadar yakın hissetmesinin sebeplerinden biri, bestecinin, söz ve müzik arasında kurduğu organik bağıdır. Libretto kusursuzdur, müziğin olgunluğu ise sözlerden bağımsız olarak güçlü bir estetik hava verir. Bu birliktelik, becerikli bir ustalıkla yaratılmıştır. Farklı karakterlerin aryları ve düetleri, söz konusu karakterlerin kişiliklerini, psikolojilerini ve o an içinde buldukları

durumu ortaya koyar. Babası Sultan Bey ile tartıştıktan sonra hüzünlünen ve ardından sevgilisinden ayrıldığı için gözyaşlarına boğulan Gülçehre'nin "Ben şikâyet ediyorum diye herkes üzgün" sözleriyle ruhu heyecanlandıran ve kalbe dokunan bir ariası başka bir güzellikte ruha dokunur. Yani "Arşın Mal Alan", hem form hem de içerik olarak mükemmel sayılabilecek bir eserdir. İhtişamlı, büyüleyici ve şefkat dolu bir esere, halk müziği melodileri temelinde bestelenmiş ve klasik müzik tonlarıyla zenginleştirilmiş bir müzik nüfuz eder. Bu özelliği bile tek başına opereti izleyiciler ve dinleyiciler arasında favori kılmaya yeter.

Araştırmaları incelediğinizde; Üzeyir Hacıbeyov'un Cumhuriyet döneminde içindeki vatanseverlikten kaynaklanan bir ihtiyaç olarak, müziği, tiyatroyu, gazeteciliği ve kalemini kullanarak sosyal ve politik hayatta yaşanan süreçlerin aktif katılımcısı olduğu gözlemlenmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Maarif Bakanlığına sunulan "Azerbaycan Devlet Konservatuvarı oluşturulması" hakkında projenin hazırlanmasında Üzeyir Hacıbeyov'un katılımı ve büyük yardımı olmuştur. Vatan sevgisi herkes tarafından bilinen Üzeyir Hacıbeyov'un, Azerbaycan'ın, aynı zamanda Türk Dünyasının kalkınması ve güçlenmesi yolunda yorulmadan çalışan değerli bir aydın olduğu şüphesiz bir gerçektir.

İlk gösterisi 25 Ekim 1913 de Bakü de gerçekleşen Arşın Mal Alan operetinin uluslararası önemi düşünüldüğünde, librettosu Rusça, Gürcüce, Ermenice, Ukraynaca, Belarusça, İngilizce, Farsça, Türkçe, Çince, Lehçe, Bulgarca vb. dillere çevrildiği görülür. Türk dünyası haricinde New York, Paris, Londra, Berlin, Ankara, Tahran, Kahire, Varşova, Sofya, Pekin vb. şehirlerde sahnelendiği kaynaklarda yer alır. Operetin 100. yıl dönümü kapsamında Azerbaycan'da ve birçok ülkede onlarca etkinlik düzenlenmiş ve Azerbaycan'ın hemen hemen her bölgesinde eserin yeni, özgün yorumları sahnelenmiştir. Bu da gösteriyor ki eser, popülerliğini hala sürdürmekte ve birçok solist tarafından seslendirilmek istenmektedir. Müzik dünyasının en ünlü eserlerinden olan, Müslüman Doğu'nun ilk opereti "Arşın Mal Alan", ilk kez sahnelenmesinin 100. yıl dönümünde, 2013 yılındaki UNESCO Genel Konferansında alınan karar sayesinde küresel ölçekte tanınırlık sahibi olması bunun kanıtıdır (Hasanova ve Aliyeva, 2013: 4-7).

KAYNAKLAR

Allahverdiyeva, Roza, (2018). "Modern Theatrical Processes İn The Reflection Of Theatrical Studies (1991-2010)". Bulletin Of Science And Practice, 4(11): 554-557.

Allworth, Edward, (1983). "Drama And Theater Of The Russian East: Transcaucasus, Tatarstan, Central Asia". Middle East Studies Association Bulletin, 17(2): 151-160.

Aslanov, Mir Abbas, (1985). Some Observation About My Work - "Arshin Mal Alan" By Uzeyir Hajibeyov Üzeyir Hacıbeyov: Seçilmiş Eserleri, Bakü: Yazichi Publishing House.

Badalov, Rakhman, (2016). *The World Encyclopedia Of Contemporary Theatre*,

Azerbaijan: Volume 1, (Ed. Don Rubin, Peter Nagy Ve Philippe Rouyer). Routledge. Azerbaijan: 87-82.

Cafer Ahmedli, Hatıra (2015). "Dünden Bugüne Azerbaycan Müziği Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *İdil*, 4 (15): 135-148.

Gerçek, İsmail Hakkı (1998). *Uzeyir Hacıbeyov'un Azerbaycan Halk Musikisi'nin Esasları Üzerine Bir İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Haşımova, Höküme, Orucəliyeva, R. Aslanbəyova, N., Səfərova, G., Səlimova, N., Seyidova, K. (2015). *Üzeyir Hacıbəyli: Bibliografiya*, Bakı: M.F.Axundov Adına Milli Kitabxana.

Hasanova, Ramiya Ve Aynur ALİYEVA (2013). "Arşin Mal Alan – 100". *Irs Cultural Heritage* 14: 4-7.

Maharramova, İnara (2015). "Azerbaycan'da Lirik Operaların Tür Çeşitliliği", *Rast Müzikoloji Dergisi* 2(3): 871-876.

İsmayılova, Güllü (2019). "Üzeyir Hacıbeyli'nin Cumhuriyet Dönemi'ndeki Faaliyetleri". *ISME İstanbul 2019 Kültürel Miras Konferansı Bildiriler Kitabı*, 131-136. Ankara: Müzik Eğitimcileri Derneği (MÜZED) Yayınları No.4.

Kurbanov Babek (2000). "Üzeyir Hacıbeyov'un Eserlerinde Kadın Mevzusu". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14: 311-315.

Kurbanov, B. (2010). "Üzeyir Hacıbeyov Yaratıcılığının Estetik Özellikleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9: 263-267.

Rezayev, Azer, (1997). "Opera İn Azerbaijan". *Azerbaijan International* 5: 70-71.

Seferova Z., (2016). *Türk Dünyasının Müzik Yıldızı Üzeyir Hacıbeyli*. Ankara: Tulpars Yayınları.

Şenel, Süleyman, (1996). "Üzeyir Hacıbeyov". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 500-502.

Üzeyir Hacıbeyov Ansiklopedisi (2007). "Arşin Mal Alan". Bakü: Şark-Garp Yay. 24.

İnternet Kaynakları

Samad, Mohbaddin (2010). "Arşin Mal Alan: An Operetta For All Time? Visions Of Azerbaijan" [Http://www.visions.az/en/news/203/c6b348ab/](http://www.visions.az/en/news/203/c6b348ab/) (Erişim Tarihi: 02.01.2021). 96-100. "Hacıbeyov Biyografisi". [Http://hajibeyov.com/bio/bio_index.html](http://hajibeyov.com/bio/bio_index.html). (Erişim Tarihi: 15.01.2021).